

бажання визнати інтереси нації понад усе, Донцов назавжди залишає Київ. Дмитро Донцов не був практичним політиком і участі в діяльності організованої політичної партії чи руху після визвольних змагань 1917-1920 років не брав. Не ставив він перед собою мети створити чітку ідеологічну систему чи дати своєрідний „рецепт” визволення України. Проте, як ідеолог і публіцист, Донцов мав величезний вплив на політичні концепції і розвиток політичних угруповань на українських землях.

Джерела та література

1. Мандрик М. Дмитро Донцов та український націоналізм // Українське слово. – 2005. – №28-30.
2. Сич О. Відновлення „ЛНВ” в Мюнхені (1948-1949) // Визвольний шлях. – 2005. – №12.
3. Шаповал Ю. І в Україні святилось те слово. – Львів, 2003.
4. Шліхта І. Деякі аспекти взаємин Дмитра Донцова з ОУН // Вісник КДУ. Історія. – 2003. – Вип. 65.
5. Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій: Дух нашої давнини. – К., 2005.
6. Донцов Д. Твори. – Т.1. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів, 2001.
7. Чугуєнко М. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова. Дис... канд. філософ. наук. – Харків, 1998.
8. Квіт С. „Літературно-Науковий Вісник” („Вісник”) на тлі розвитку української літератури і журналістики 20-30-х рр. ідеологічні, естетичні та організаційні принципи. Дис... докт. філолог. наук. – К., 2000.
9. Донцов Д. Сучасне політичне положення і наші завдання. – Львів, 1913.
10. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974.
11. Биковський Я. Від привороття до Трапезунду. – Мюнхен, 1969.
12. Лотоцький О. Сторінки минулого. – Варшава, 1933.
13. Бачинський Є. Рік 1917: початок другої революції в Росії і як вона відбилася серед українців у Швейцарії // Визвольний шлях. – 1958. – Кн. 10.
14. Гноблені народи російської імперії до Вільсона (Союз чужих народів Росії. За українців підписали відзив Д. Донцов і Українська Група в Швейцарії) // Шляхи. – 1916. – Перший зшиток за май.
15. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К., 1991.
16. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917-1918. – Торонто, 1970.
17. Центральний державний архів вищих органів влад та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 3843. – Оп. 1. – Од. зб. 17.
18. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк, Торонто, 1974.
19. Скоропадський П. Спогади. – К., 1995.
20. Винниченко В. Відродження нації. – К., 1990. – Т.3.
21. Соловей Д. У справі оцінки акту державного перевороту 29 квітня 1918 р. // Політологічні читання. – 1994. – № 3.
22. ЦДАВО. – Ф. 3843. – Оп. 1. – Од. зб. 1.
23. ЦДАВО. – Ф. 3849. – Оп. 1. – Од. зб. 8.

Давлетова Г. В. Участие Д. Донцова в революционных событиях 1917–1920 гг. в Украине

Статья посвящена участию известного украинского деятеля, публициста, теоретика украинского национализма Дмитрия Донцова (1883-1973) в революционных событиях 1917-1920 гг. в Украине.

Ключевые слова: Дмитрий Донцов, национальная революция 1917-1920 гг., национальное движение, национализм

Davletova G. V. Dmytro Dontsov's participation in revolutionary events in Ukraine in 1917–1920

The article is devoted to the part Dmytro Dontsov (prominent Ukrainian statesman, publicist and Ukrainian nationalism theoretician) took in the revolutionary events of 1917-1920.

Keywords: Dmytro Dontsov, national revolution 1917-1920, nationalism, national movement

УДК 94(477+571.1/.5)“1919-1920”:329.285

А. О. Штирбул

Н.І. МАХНО, МАХНОВЩИНА І СИБІР

Стаття присвячена аналізу політичних стосунків між Україною і Сибіром у період Громадянської війни; контактам махновського руху з Сибіром в 1919 – на початку 1920-х років і участю сибіряків у русі Н. І. Махна.

Ключові слова: Н.І. Махно, махновщина, партизансько-повстанське рух, Сибір, сибірські анархісти, денікі-щина, колчаківщина, українські переселенці в Сибіру.

Неослабний інтерес до особистості Н.І. Махна і до явища махновщини можна пояснити, крім іншого, подальшим детальним вивченням сучасними істориками реалій Громадянської війни, глибшим проникненням в її закономірності, загадки та уроки. Стосовно дослідження махновщини в контексті вивчення Громадянської війни, В.Ф. Верстюк справедливо відзначив: „Поза сумнівом, перед нами тип героя, що був народжений вибухом народної стихії, увібрав в себе всі її характерні риси, такого, що був в сум'ятті, імпульсивного, одночасно тирана і раба сили, що підносила його на гребінь слави і величі. Не розгадавши феномен Махна, як і інших схожих на нього пасинків революції, ми не зможемо зрозуміти весь драматизм громадянської війни, стан, в який було увергнуто народ цією війною і її необоротними наслідками” [цит. за: 1, с.120-121]. На думку укладачів фундаментальної документальної збірки „Нестор Махно. Селянський

рух на Україні”, селянський повстанський рух на Україні, основною силою якого була махновщина, “за своїми причинами, цілями і наслідками збігався із загальноросійським селянським рухом в роки Громадянської війни супроти антиселянської політики, як більшовицької держави, так і інших режимів, що робили замах на право селян бути вільними господарями на своїй землі. І на Україні, і в Тамбовській губернії, і в Сибіру селяни боролися за цю головну мету селянської революції і досягли її, в основному, змусивши більшовицьку владу змінити свою політику і на короткий термін непу надати їм право вільного господарювання” [2, с.27].

Останніми роками поживалася увага до “сибірської махновщини” – низки повстань, рухів, заворушень, що прокотилися в 1918–1923 рр. Сибіром під анархістськими або стихійно-анархістськими гаслами; під керівництвом анархістів або безпартійних партизансько-повстанських вождів, тих, що співчували ідеям анархії, – спочатку супроти білих, а надалі й супроти комуністів [докладніше: 3].

Термін “сибірська махновщина” був введений в політичний обіг наприкінці 1919 р. політорганами Червоної Армії, а в науковий – одним з лідерів есерівського руху в Сибіру, Є.Є. Колосовим, в його мемуарно-дослідницького характеру книзі “Сибирь при Колчаке” (вийшла в 1923 р.). Термін час від часу використовувався істориками і пізніше, – як правило, в негативному значенні і, зазвичай, у лапках, оскільки прямого зв’язку “сибірської махновщини” з реальною українською махновщиною начебто не було; мова могла йти, таким чином, лише про типологічну схожість соціально і політично споріднених явищ у різних регіонах постімперської Росії, але не більш того. На роль “сибірського Махна” деякими сибірськими істориками висувалися і продовжують висуватися такі особистості, як Г.Ф. Рогов [4, с.12,13,29-30], П.К. Лубков [5], та, із застереженнями, навіть Н.А. Каландарішвілі [6, с.16].

Але в даній статті нас цікавить трохи інший, досить несподіваний, як на перший погляд, аспект. Чи існував який-небудь зв’язок реальної махновщини з Сибіром? Чи знали сибірські анархісти і анархо-партизани про справжню махновщину? Що взагалі було відомо про махновщину в Сибіру? І чи знав Н.І. Махно і його сподвижники на Україні, що в Сибіру було чимало анархістів і анархо-партизан, і що навіть існував осередок, у деяких рисах аналогічний махновщині – роговщина на Алтаї? Чи намагалися махновці України взаємодіяти з сибірськими анархістами і анархо-партизанами? Вказані питання і донині не лише не одержали наукового освітлення, а й взагалі не ставилися. Тим часом відповіді на них важливі не лише для політичної історії Сибірського регіону, а й для більш повного уявлення про масштаби власне махновщини, а також для визначення ролі анархістської і проанархістської складової у Великій російській революції 1917-1921(23) рр.

Спочатку декілька слів про так званий “сибірський період” життя Н.І. Махна. Версія про те, що Махно відбував каторгу в Сибіру, з’явилася з легкої руки спритного денікінського репортера Н.С. Герасименка. У своєму ємкому нарисі “Батько Махно: Із спогадів білогвардійця”, що місцями нагадував жанр “фентезі”, він зібрав і змішав разом реальні факти і міфи, у тому числі і міф про “сибірський період” батьки: вийшло цікаво, але задалеко від історії. Як це не дивно, але й на сьогодні у Герасименка знаходяться послідовники. У цікавій книзі М. Веллера “Махно” (М., 2007), що претендує на жанр документальної повісті, сюжет про “сибірський період” Махна обростає вже масою захоплюючих художніх подробиць. Логіка Герасименка і Веллера загалом зрозуміла: раз був на каторзі, то де ж іще, як не в Сибіру? Але історики повинні виходити з фактів, а не міфів. Єдине, що можна безперечно затверджувати, – те, що відбування каторги в Сибіру Нестору Івановичу дійсно реально загрожувало: більшість політкаторжан, засуджених на тривалий або довічний терміни, потрапляли саме в сибірські каторжні в’язниці. Проте такий варіант в долі Н.І. Махна, на щастя для нього, не реалізувався. На щастя, – бо жорстокий режим сибірських каторжних в’язниць у поєднанні з українським сибірським кліматом залишали шансів вижити ще менше, ніж Бутирська каторжна в’язниця.

Так вийшло, що в Сибіру почали дізнаватися про махновщину лише тоді, коли в стосунках Махна з Радянською владою вже став переважати негатив, а саме з кінця 1919 – початку 1920 р. Сибір в цей час тільки що звільнявся від колчаківщини, що хронологічно збіглося із звільненням України від денікінщини та з новим, другим загостренням відносин Махна і Радянської влади.

11 грудня 1919 р., в розпал наступу Східного фронту в Сибіру, Революційна військова рада Республіки (РВРР) видала спеціальний наказ про заходи боротьби із партизанщиною в Червоній Армії. Було категорично заборонено існування як самостійних одиниць партизанських загонів, що опинилися по цей бік лінії фронту. Загони, що не підкоряються, пропонувалось “піддавати нещадному покаранню”, особливо їх командний склад і куркульську верхівку. Автори документа виходили з жорсткої військової необхідності, при цьому позитивний політичний аспект партизанського руху в боротьбі з білими явно недооцінювався. Одним з авторів наказу був Л.Д. Троцький, який напередодні з трибуни VII Всеросійського з’їзду Рад прямо заявив: “Питання щодо партизанства є питання воєнної доцільності”. Троцький, між іншим, вважав, що “немає різниці для нас між партизанами на Україні, в Сибіру і на Північному Кавказі”. Наказ від 11 грудня 1919 р., що був спочатку додатком до одного з наказів арміям Південного фронту, був створений на основі, головним чином, досвіду України, а потім поширений і на інші фронти, у тому числі і на Східний [7, с.142-144].

Тут необхідне невелике, але дуже важливе доповнення. У липні-жовтні 1919 р., коли білі армії А.І. Денікіна наступали з півдня на Москву, і на Південному радянському фронті склалася критична ситуація, війська Східного радянського фронту в Зауральському регіоні поволі, але, в цілому, успішно, просува-

лися на схід. Однак, у зв'язку з надзвичайним загостренням обстановки на Південному фронті, де в цей час склалася критична ситуація, в керівництві Радянської республіки все частіше піднімали питання про перекидання частини військ Східного фронту на Південний фронт. Так, орган Всеросійської Ради Народного Господарства "Економічне життя" в цей час писав: "Як це не тяжко, та в даний час необхідно відмовитися від подальшого просування до Сибіру, а всі сили і засоби мобілізувати для того, щоб захистити само існування радянської республіки від денікінської армії" [цит. за: 8, с.509]. В.І. Ленін неодноразово вказував на неприпустимість такої постановки питання; він категорично виступав проти призупинення наступу військ Східного фронту; особливо сильно і рельєфно ця тема прозвучала в його листі-зверненні "Все на боротьбу з Денікіним!" (початок липня 1919 р.) [9, с.54,55]. Проте обставини надзвичайного напруження сил могли в цей період виявитися сильніше за наміри і плани. І саме потужне піднесення партизансько-повстанського руху на півдні і сході України, чільним осередком якого була на той час махновщина, став одним з найважливіших чинників зриву наступу військ А.І. Денікіна на Москву і, отже, одним з факторів подальшого розвитку успіхів червоних на Східному фронті. Таким чином, Н.І. Махно і партизансько-повстанський рух махновщини осені 1919 р. здійснили не лише прямий і поважний внесок у розгром денікінщини, але також і свій, хоча і непрямий, внесок у розгром колчаківщини*.

У 1920 р. інформація (звичайно, вже негативна) про Махна і махновщину почала з'являтися в сибірській партійно-радянській офіційній пресі і в документах партійних органів регіону. Так, сибірською пресою, зокрема губернською газетою "Червоний Алтай", була передрукована стаття РОСТА "Махно і Радянська влада", лейтмотивом якої було зображення Н.І. Махна як ворога і беззастережне таврування махновщини як антирадянського руху [10]. Центральна газета "Вести ВЦИК", що поширювалася в 1920 р., звичайно, і в Сибіру, 5 листопада 1920 р. з приводу розгрому травнево-червневої роговщини і липнево-вересневої новоселовщини відзначала, що група колишніх партизан, що пішла за Роговим і Новоселовим, пережила в Сибіру "всі махновські етапи". "З ліквідацією загонів Рогова і Новоселова, – вважала газета, – "махновщину" в середовищі сибірської партизанщини можна вважати зжитою" [цит. за: 11, с.79-80] [відзначимо, що газета явно покvapилася, – вияви "сибірської махновщини", так або інакше, давали себе знати аж до осені 1923 р. – А.Ш.]. У секретному циркулярному листі-брошурі ЦК РКП(б), спрямованому всім губкомам РКП(б), у тому числі і сибірським (літо 1921 р.), серед інших анархістських груп і напрямів, характеризувалася "Група Українського Набату". "Ця група, – говорилося в циркулярі, – яскраво махновська у всій своїй діяльності, виявляла цілковите сприяння Махну не лише в той час, коли Махно діяв спільно з Радянською владою, а й тоді, коли Махно виступив в своїй колишній ролі [? – А. Ш.]. Вона сприяла концентрації анархістських сил в районі діяльності Махна і тим самим завдавала і завдає найбільшої шкоди Радянській республіці" [12, л.24зв.]. У сибірському передруку передвиборної агітаційної статті з центральної "Правди", на питання, кого вибирати в місцеві органи влади, давалися критично-принизливі характеристики меншовикам, есерам і анархістам. Про останніх, зокрема, мовилося: "Хай розкажуть, в якій мірі спорідненості вони перебувають із Махном і щоб вони вчинили, якби відбулося б диво і вони отримали більшість у Радах" [13].

Всі ці матеріали носили критично-лайливий характер, але навіть і з них зацікавлений читач-сибіряк міг, принаймні, дізнатися, що існує таке явище, як махновщина. Однак майже одночасно інформація про Махна і махновщину тала надходити до Сибіру й іншими, "альтернативними" каналами.

Наприкінці 1919 р., в умовах розгрому колчаківщини, до Сибіру прибув і знаходився там до червня 1920 р. (офіційно – по лінії Народного комісаріату освіти, працюючи в його сибірському апараті) один з лідерів Конфедерації анархістів України "Набат", учасник махновського руху М. Мрачний (Кльованський) із завданням налагодити зв'язки із місцевими анархістами, встановити їм друкарню і ініціювати їх об'єднання у Федерацію анархістів Сибіру "Набат" [14, с.46]. На Україні в цей час відбувся другий розрив махновців із червоними. М. Мрачний не міг не пропагувати сибірським анархістам досвід махновщини, зокрема, свіжий досвід і визначну роль Махна в розгромі Денікіна. Так, у листівці "Встань, проснись, брат рабочий!", видавцем якої значиться Федерація Анархістів Сибіру "Набат", випущеній друкарським способом 2 квітня 1920 р., йшлося: "Нас, анархістів, розстрілюють при криваво-червоному Рад. Нар. Комі не менше, ніж при Миколі Романові. Безсоромні згубники революції роззброюють революційних повстанців України, що завдали, під буттям на чолі анархіста Махна, смертельний удар Денікіну" [15].

Незважаючи на те, що роботу друкарні було налагоджено, створення Федерації анархістів Сибіру "Набат" проголошено, і від її імені випущено не менше однієї листівки, загалом місія М. Мрачного успіхом не увінчалася. Проте, у зв'язку з його місією, нехай і не у всьому вдалою, можна говорити і про деякий безпосередній зв'язок набатовців і махновців із сибірськими анархістами. Після його від'їзду у сибірських анархістів повинні були залишитися деякі зв'язки з українськими однодумцями. Зокрема, омські чекісти восени 1920 – весною 1921 р. відзначали зв'язок набатовців з Омською федерацією анархістів [16]. Крім того, при обшуку у члена Омської федерації анархістів І.Н. Лебединського, що мешкав у селі Одеське Ом-

* У разі призупинення наступу радянських військ Східного фронту в Сибіру, режим А.В. Колчака дістав би можливість деякого передиху і, отже, певної стабілізації (незважаючи на партизансько-повстанський рух у регіоні), що ще більш ускладнило б військово і економічне становище Радянської республіки. Крім того, до Сибіру могла б надійти в повному обсязі очікувана А.В. Колчаком і вже сплачена ним із "золотого запасу" значна військово-технічна допомога з країн Антанти (до моменту розгрому і ліквідації колчаківщини в грудні 1919 – січні 1920 р., ця допомога в цілковитому обсязі надійти так і не встигла).

ського повіту, серед безлічі друкованих матеріалів було виявлено примірник харківської газети "Набат" від 4 листопада 1920 р. [16, л.116]. Правда, слід мати на увазі, що в Сибіру міські анархісти (особливо анархісти великих міст) були слабо пов'язані з сільським анархо-партизанським рухом, тобто приблизно так, як це було на Україні в перший період махновщини, причому в Сибіру вказана обставина мала хронічний характер і відносилася як до періоду колчаківщини, так і до часів "воєнного комунізму". Тому було б невірно говорити про якийсь реальний, конкретний і прямий вплив місії М. Мрачного саме на анархо-партизанський рух, тим більше, що і на міський анархістський рух в Сибіру діяльність приїжджого набатівця, судячи з усього, вплинула досить слабо. Але, в усякому разі, на початку 1920 р. певну позитивну інформацію про Махна і махновський рух зацікавлені особи в Сибіру могли від М. Мрачного отримати і, мабуть, отримали. Необхідно також додати, що ще в 1917-1918 рр. у деяких анархістських груп в Сибіру, зокрема, груп Красноярська і Читі, були наявні зв'язки з харківськими анархістами: Читинська група восени 1917 р. надіслала внесок 20 карбованців на адресу "Тимчасового інформаційного бюро анархістів Росії", що готувало в цей час в Харкові "Всеросійський з'їзд анархістів всіх напрямів" [17, с.118]; красноярські анархісти наприкінці 1917 р. поширювали в місті видання анархістів Харкова [18].

Згодом в Сибіру з'явився ще один, ширший і розгалужений, канал позитивної інформації про махновщину і, одночасно, канал її впливу на певні групи населення ряду районів Сибіру: наприкінці 1920 – на початку 1921 р. сибіряки, наразі і в сільських місцевостях, починають дізнаватися про Махна і махновщину від деяких колишніх сибірських партизан, у тому числі окремих анархо-партизан, тих, що побували на Україні у складі частин Червоної Армії під час Польсько-радянської війни і бойових дій проти військ Врангеля.

З початком Польсько-радянської війни у військових частинах Червоної Армії на території Сибіру, у тому числі і серед партизанського середовища в минулому, широкий розмах одержували добровольчі настрої. У губернських і деяких центрах повітів були створені штаби з метою формування кавалерійських і піхотних добровольчих частин для фронту. До роботи в них залучалися і відомі партизанські командири. Досить швидко під командуванням відомого повстанського вождя Є.М. Мамонтова із добровольців в Омську була сформована бригада у складі трьох полків, арtdивізіону і всіх необхідних служб чисельністю в 7,5 тис. чоловік. Із значним перевиконанням завдань ішов в Сибіру приплив добровольців у кавалерію. Задовільна в цілому політична ситуація в краю літом 1920 р. дозволила Револуційній військовій раді республіки двинути війська 5-ої армії і багато інших частин, у складі яких вже переважали сибіряки, на "польський" і "врангелівський" фронти [19, с.247-248].

Крім того, в обіжнику до учасників антирадянських озброєних виступів Сибревком фактично оголосив амністію трудящих, втягнутих в антирадянські виступи, за умови добровільної явки, визнання своєї провини і відправки на фронт, причому ініціатива такого варіанту виходила від деяких антирадянських повстанців [20, с.55-57]. Цією пропозицією скористалося немало сибірських анархо-партизан і інших повстанців з числа селян. Серед них були такі помітні фігури, як помічник Плотникова Нечунаєв і сподвижник Рогова і Новоселова анархіст Є.І. Сизіков. Останній брав участь в боях із врангелівцями у складі Південного фронту і напевно стикався там із махновцями, після чого повернувся до Сибіру. Навесні 1921 р. він підозрювався радянськими органами в причетності до політичного бандитизму; восени 1921 р. був убитий при нез'ясованих обставинах [21, с.31; 22, т.I, л.190; т.II, л.300]. За даними Сибревкому, із заявою про готовність припинити боротьбу і відправитися на фронт звернулася група партизан на чолі з анархістом І.П. Новоселовим, проте останній так і не зважився на цей крок [20, с.56].

Таким чином, в сибірські частини, що відправилися на фронт, вплилося чимало амністованих учасників антирадянського партизансько-повстанського руху. В результаті у військах Червоної Армії на Україні влітку – восени 1920 р. виявилось немало сибіряків, – як колишніх червоних партизан, так і мамонтовців, роговців, лубковців, що були серед тих партизан, які навесні – влітку 1920 р. встигли взяти участь у антирадянських виступах (роговщина, плотниковщина, новоселовщина і т. ін.). Вельми показово, що один з найбільш відомих в Сибіру повстанських вождів антиколчаківської боротьби, безпартійний Є.М. Мамонтов, – інспектор з формування сибірських частин Червоної Армії, командир добровольчої Сибірської бригади, що брала участь у боях з врангелівцями, потім, після повернення до Сибіру, наприкінці 1920 – початку 1921 р. опинився на межі відкритого озброєного виступу проти комуністичної диктатури і ледь не став ще одним кандидатом на роль "сибірського Махна". Власті констатували його антикомуністичну агітацію серед селян і серед тих, що були в партизанах, зв'язок з підпільними "селянськими союзами" Алтайської губернії, і піддали превентивному "почесному" арешту з метою запобігання можливому його виступу.

Доля Сибірської добровольчої бригади багато в чому загадкова. Перший її ешелон відбув із Омська у напрямку до Харкова 17 липня 1920 р., останній – 9 серпня. Нетривалим, але героїчним і насиченим подіями, був фронтовий період її життєдіяльності. Вже 18 серпня бригада вступила в запеклі бої з врангелівськими частинами в районі Оріхова [цебто безпосередньо на території Гуляйпільського "махновського" району. – А.Ш.]. За думкою як радянського командування, так і супротивника, биліся сибіряки-добровольці хоробро і уміло. Як доповідав в політуправління західносибірського військового округу начальник політвідділу бригади Волков, "Червона бригада з перших боїв завдання виконувала чудово. У су[отивни]ка розбита краща частина – дроздовська дивізія". Однак незабаром наказом голови РВРР Л.Д. Троцького бригада була розформована, незважаючи на протест командуючого складу і політробітників бригади перед Троцьким, причому цей протест було також підтримано головою Сибревкому І.Н. Смірно-

вим і командувачем радянськими військами в Сибіру В.І. Шоріним. Формальна причина розформування – “у зв’язку з великими втратами особового складу” (бригада втратила убитими і пораненими до 70% свого складу) [23, с.158,173]. Але, як відомо, розформування в таких випадках зовсім не обов’язкове, і на підставі подібних мотивів відбувається дуже рідко. Обставини того, що трапилось, мимоволі примушують замислитися і шукати реальну причину розформування в чомусь іншому, можливо – в підозрілому і негативному ставленні Л.Д. Троцького до колишніх партизанів і повстанців, у тому числі сибірських, а також до військових частин, сформованих на “земляцькій” підставі. Цей негатив могли посилити, що не виключено, ще і можливі контакти сибіряків із окремими махновськими загонами, що діяли в цьому регіоні, а також певні анархістські настрої у деякої частини бійців-сибіряків. І, урешті, важливий факт, який наводить у своїй книзі М. Кубанін. Стверджуючи, що випадки переходу до Махна в період боїв із врангелівцями “були надзвичайно рідкісними”, він далі повідомляє: “Лише з дезорганізованої Сибірської добровольчої бригади, в якій були перебиті в боях [із врангелівцями] майже всі комуністи і комсклад, потріпаної і стомленої в безперервних боях, втекли до Махна 70 чоловік” [24, с.210-211] [курсив мій. – А.Ш.]. Всі ці обставини сумарно і могли спонукати появу наказу про розформування бригади, яке і сталося 8 вересня 1920 р.

Таким чином, під час перебування сибіряків на Україні, багато хто з них (як із бригади, так і з інших частин) міг не лише контактувати із махновцями. Деякі з них могли переходити в лави махновців, що іноді і відбувалося. Як би там не було, до 1921 р. в лавах Революційної Повстанської армії опинилося чимало сибіряків. Виходячи з цього, а також із своєї нової стратегії поширити рух за межі Південної України (у чому частково було досягнуто успіху), Н.І. Махно в травні 1921 р. прийняв рішення спрямувати їх до Сибіру для розпалювання ще одного дочірнього вогнища махновщини. Те, що в його планах разом з Донською областю, Кубанню, Поволжям і навіть Галичиною була в цьому відношенні і Сибір, – цілком очевидно. Звучить майже фантастично, але спроба Нестора Махна створити махновський осередок у Сибіру – історичний факт. От як коротко, але ємко повідомляє про це сам Н. І. Махно в листі до П.А. Аршинова: “Після цього [серії тяжких боїв із червоними військами весною 1921 р. – А.Ш.] мною був виділений загін із сибіряків під командою т. Глазунова, який був всім добре забезпечений і відправлений до Сибіру. У перших числах серпня 21-го року по більшовицьких газетах ми читали про цей загін, що він з’явився в Самарській губернії. Більше про нього не чули [курсив мій. – А.Ш.] [цит. за: 25, с.392]”.

Необхідно відзначити, що про партизансько-повстанський рух у Сибіру, у тому числі і про анархо-партизанську і анархо-повстанську складові цього руху, махновцям було дещо відомо ще в 1919 – початку 1920 р., тобто “задовго” до повернення М. Мрачного із Сибіру і зіткнення із сибіряками – колишніми партизанами у складі частин Червоної Армії на Україні влітку – восени 1920 р. На II з’їзді фронтовиків-повстанців, робітничих і селянських Рад, відділів і підвідділів військово-польового штабу Гуляйпільського району, що відбувся в лютому 1919 р., в резолюції з біжучої хвилі прислужниками імперіалізму Європи і Америки були названі Скоропадський, Денікін, Петлюра, а також Колчак і Семенов [наведено за: 24, с.82]. У резолюції з біжучої хвилі, прийнятій з’їздом селян, робітників і повстанців в Александровську (28 жовтня – 2 листопада 1919 р.) йшлося про спільну боротьбу трудящих України і Великоросії проти армій буржуазії “в особі Денікіна, Колчака, Юденіча і інших” [2, с.231]. У газеті “Одеський Набат”, – органі об’єднаних анархістів від 16 (3) лютого 1920 р. наголошувалося: “Хвиля повстанського руху, що широко рікою розлилася по всій Україні і Сибіру, масове захоплення робітниками в своє користування, не чекаючи вказівок згори, заводів і фабрик, вільне заорювання селянами всіх поміщицьких і державних земель – все це дає нам право сказати: починається останній етап революції” [2, с.324]. У листівці-зверненні махновців до селян с. Новоспасовка від 18 березня 1920 р. (видавцем листівки значиться Белаш), зокрема, йшлося: “Ми знаємо, що з перших днів революції були два табори: один – пролетарський, інший – буржуазний. І протягом двох із половиною років йшла відкрита боротьба, боротьба класова. Там, на півночі, на Україні, на Кавказі, [в] Сибіру і т. д., селяни, робітники, організовуючи свої революційні сили, розбивали білу реакцію і самі, без допомоги буржуазії і партій, будували своє бажане щастя на з’їздах і зборах” [2, с.336].

Сам Н.І. Махно, безумовно, цікавився військово-політичною ситуацією в Сибіру, володів певною інформацією з цього питання і, судячи з усього, був високої думки про революційну боротьбу сибірських трудящих. Пізніше в статті, надрукованій в 19-му номері (березень 1932 р.) часопису “Пробуждение” (Дейтройт, США) Н.І. Махно писав: “Самостійно, через свої трудові організації, народ прагне закладати фундамент нового вільного суспільства, яке повинне в очах народу своїм подальшим розвитком зжити з громадського тіла паразитизм і непотрібну трудівникам владу, одних над іншими. Такий здоровий почин народу особливо виразно виявляється на Україні, на Уралі і в Сибіру [курсив мій. – А.Ш.]. Та наймані сили соціалістів, більшовиків в корені припиняли подібні почини народу” [цит. за: 26, с.436].

Таким чином, махновці, в усякому разі, керівники і актив, вже в 1919 – на початку 1920 р. прагнули бути в курсі щодо ситуації в Сибіру і володіли деякою інформацією про це, передусім, про розвиток там партизансько-повстанського руху, – хоч би і в найзагальніших рисах.

Що ж до загону Глазунова, то в сибірських архівах жодних відомостей про нього розшукати поки не вдалося. Швидше за все, цей загін до Сибіру так і не дійшов, будучи розгромленим і розсіяним по дорозі, але той факт, що він зумів дістатися до Самарської губернії, а можливо, що і далі, свідчить про його боєздатність і завзятість. Та можна все ж таки зробити припущення, що окремі учасники загону, а також і деякі інші махновці (не обов’язково сибіряки) опісля розгрому махновщини на Україні могли перебратися до Сибіру.

Літом 1922 р. органи ГПУ Сибіру зафіксували нову "банду". У черговому зведенні ГПУ повідомлялося, що в районі Хабаровської волості Славгородського повіту [у той час – повіт Омської губернії, нині – у складі Алтайського краю. – А.Ш.] з'явилася банда чисельністю близько 17 чоловік під командою Коваленко і Брауде. За інформацією чекістів, Коваленко – колишній секретар Хабаровського волосного виконавчого комітету і *махновський агент*; Брауде – колишній діловод того ж закладу. У складі, окрім інших – бандити, що втекли з суміжного Каменського повіту Алтайської губернії. Банда мала намір подолати з об'ємом залізничну гілку в районі Кулунди, переміститися в Павлодарський повіт Семипалатинської губернії і злитися з іншими спорідненими групами з метою активної протидії збиранню продовольчого податку. Учасники банди в ніч на 18 серпня вчинили наліт на Ново-Платовський волосний виконавчий комітет, звідки викрали штамп і печатку; 20 серпня в районі Кулунди знищили 6 прольотів Семипалатинської телеграфної лінії; цього ж дня вступили в перестрілку з партосередком Галчинської волості і втратили двох убитими. У район дії банди був висланий загін частини оперативного реагування (ЧОР). У листопаді 1922 р. він зафіксував "банду Коваленко" в районі сіла Васьки Хабаровської волості. Розвідка ЧОР донесла, що "банда має політичні цілі". Взимку активність партизан за традицією помітно знизилася. У лютому – березні 1923 р. банда знов активізувалася, ядро у складі 6 чоловік на чолі з Коваленко діяло в Хабаровській волості і мало досить розгалужену мережу агентури і підпільних груп підтримки (до 80 чоловік у всьому Славгородському повіту). Банда мала зв'язок із односторонніми суміжних Барнаульського і Каменського повітів. Вона також поповнювалася за рахунок активних учасників антирадянського руху (зокрема, загін ЧОР захопив в полон колишнього поручика – учасника Ішимсько-Петропавловського повстання). Ця досить розгалужена організація готувалася до повстання навесні 1923 р. Проте дії ЧК і ЧОР запобігли повстанню і зумили покласти дії організації: до літа 1923 р. її діяльність фактично завмерла. У червні – серпні 1923 р. повідомлялося, що банд в Славгородському повіті не виявлено, і що банди Коваленка і Марченка з обліку знімаються (серпень), "зважаючи на відсутність з їхнього боку яких-небудь дій". [ідейно-політичний колір "банди" Марченка в джерелі не вказаний і доки залишається не досить ясним. – А.Ш.] [27, л.111-111зв.; 28, л.129,311-312; 29, л.17].

Відзначимо, що в даному випадку привертають особливу увагу такі обставини: Коваленко, названий махновським агентом, до того ж – низовий радянський працівник (як і Брауде); Славгородський і Павлодарський повіти – зона значної питомої ваги у складі населення українців; Каменський, Барнаульський і Славгородський повіти – зони відносно помітного впливу анархізму на місцеве селянське населення в період 1918 – початку 1920-х рр.

Ще раніше ім'я Махна було відоме і деяким учасникам грандіозного західносибірського (Ішимсько-петропавлівського) антикомуністичного повстання (лютий – травень 1921 р.). На початку лютого 1921 р. в Кротовській волості на півночі Ішимського повіту з'явився повстанський загін на чолі з виборним командиром селянином П.С. Шевченком. Це був один з найактивніших і найбільших загонів у районі повстання (на початку нараховував не менш ніж одну тисячу бійців), що узяв собі найменування "Першого повстанського полку Народної Армії". Після загибелі наприкінці серпня 1921 р. Шевченка командування поріділим загonom перейшло спочатку до його заступника, І.Л. Сикаченка, а після його поранення – до неможливого селянина Н.С. Григор'єва на прізвище "Махно". Загін під командуванням Н.С. Григор'єва ("Махна") надалі був уже зовсім невеликим і протримався до початку листопада 1921 г.: під ударами червоних він розпався. Сам Н.С. Григор'єв із десятима сподвижниками переховувався в лісах, був захоплений червоними в січні 1922 р., і разом з І.Л. Сикаченком засуджений до розстрілу [30, с.119-120].

Українські переселенці в Сибіру могли дізнатися про Махна від родичів і близьких, тих, що залишилися на Україні. По регіону було розпорошено немало українських переселенців, передусім "столипінських". На території Сибіру і Степового краю існувало (і існує до сьогодні) навіть декілька більш-менш значних українських анклавів із компактним і відносно численним українським населенням: район Павлодара в середньому Приіртиш'ї, схід Степового Алтаю, район Полтавки в 150 км на південний захід від Омська; райони Петропавловська, Атбасара і Кокчетав; і деякі інші. Звичними на півдні Західного Сибіру, півночі Степового краю і в Степовому Алтаї стали такі назви сіл, селищ і містечок, як Добрянкa, Єкатеринославкa, Єремєєвкa, Ізюмовкa, Києвкa, Крим, Любино-малороси, Любино-москалі, Нікополь, Одеськe, Павлоградкa, Полтавкa, Славгород, Тавричанкa, Українкa. На півдні Західного Сибіру (нині адміністративна територія Сладковського району Тюменської області) оселилося маленьке Гуляйполе, – можливо, не єдине село із такою назвою на безкрайніх просторах Сибіру і Степового краю.

Зв'язок із українською "малою вітчизною" підтримувався переселенцями поштою, а також через поїздки на батьківщину. У рідні місця на Україні окремі солдати з числа переселенців заїжджали, повертаючись з фронтів Першої світової війни. Цікаво, що взимку – навесні 1918 р., дізнавшись про ленінський, а точніше, більшовицько-лівоесерівський "Декрет про землю", дехто з переселенців із України почав збиратися на батьківщину. Правда, таких було небагато, а підпавши під німецьку окупацію і буржуазно-поміщицький режим гетьманщини, частина знову повернулася до Сибіру [31, с.88]. Можливо, окремі з них причетні до партизансько-повстанського руху на Україні влітку – восени 1918 р., у тому числі і до махновщини, що зароджувалася у той час.

Відгомони махновщини в Сибіру мали місце і пізніше. На початку 1930-х рр. (точний час в джерелах не вказаний), у Полтавському районі західносибірського краю (нині – Полтавський район Омської області) була виявлена група колишніх махновців на чолі з А.Р. Чернишем. У документах повідомлялося, що А.Г.

Черниш – бандит-махновець, під час громадянської війни писав махновські листівки, був неодноразово арештований, втік із в'язниці, убивши охоронця і підроблює документи. Прибувши в Полтавський район [зона досить компактного мешкання вихідців з України по столипінському аграрному переселенню. – А.Ш.], Черниш влаштувався в школу вчителем (це сталося, мабуть, в середині 1920-х рр.) і тоді “викликав із України двох учасників своєї банди”, також улаштувавши їх на вчительську роботу [32, л.7-8].

Деякі махновці і набатовці в 1920-1930-ті рр. опинилися в сибірському політичному засланні. Так, були виявлені і відправлені до Наримського заслання делегати запланованого на липень – серпень 1924 р. підпільного з'їзду анархістів України (як вважає В.Я. Голованов, цей провал стався за сприяння завербованого ГПУ В. Белаша) [33, с.456]. У середині 1930-х рр. заслання на Тобольській Півночі відбував один з провідних набатовців-махновців, А.Д. Барон. У серпні 1937 р., згідно з постановою “Омської особливої трійки”, він був розстріляний в числі декількох десятків політичних засланців – есерів і анархістів [34, с.25,48].

Можливо, що в Сибіру могли мати місце й інші окремі прояви і відгомони реальної махновщини, поки що не виявлені істориками.

Наведені факти додатково свідчать про те, що махновщина – це ні в якому разі не винятково локальний південноукраїнський рух, як вважалося довгий час. До вже відомих дослідникам “слідів” махновців на території інших районів України, а також у Москві, Кронштадті, Воронежській і Курській губерніях, Донській області, на Кубані і в Нижньому Поволжі, можна додати нехай і невеликий, але все ж таки цілком реальний “сибірський слід”.

Переклад з російської С. Г. Іваницької, канд. іст. наук

Джерела та література

1. Ермаков В.Д. Анархистское движение в России: история и современность. – СПб., 1997.
2. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине. 1918–1921: Документы и материалы. – М., 2006.
3. Штырбул А.А. Анархистское движение в Сибири в 1-й четверти XX в.: Антигосударственный бунт и негосударственная самоорганизация трудящихся: теория и практика. – Ч. 2 (1918–1925). – Омск, 1996.
4. Колосов Е.Е. Сибирь при Колчаке: Воспоминания. Материалы. Документы. – Б/м., 1923.
5. Ларьков Н. Сибирский Махно // Народная трибуна (Томск). – 1991. – 18 июня.
6. Подшивалов И. Дедушка Каландаришвили // Версия (Иркутск). – 1992. – №2–13.
7. Ларьков Н.С. Борьба Коммунистической партии с мелкобуржуазной стихией и эсеров-анархистским влиянием в партизанском движении в Сибири (1918–1920 гг.): Дис. ... канд. ист. наук. – Томск, 1979.
8. Деникин А.И. Очерки русской смуты. – Т. 4–5: Вооруженные силы Юга России. – М., 2005.
9. Ленин В.И. Все на борьбу с Деникиным! (Письмо ЦК РКП (большевики) к организациям партии) // Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 39.
10. Красный Алтай (Барнаул). – 1920. – 7 декабря.
11. Крестьянство Сибири в период строительства социализма (1917–1937). – Новосибирск, 1983.
12. Центр документации новейшей истории Омской области (ЦДНИОО). – Ф. 1. – Оп. 2. – Д. 96.
13. Рабочий путь (Омск). – 1922. – 12 февраля.
14. Родина (Москва). – 1994. – № 8.
15. Встань, проснись, брат рабочий! Федерация анархистов Сибири “Набат”. – 1920. – 2 апреля. [Ксерокопия с подлинника листовки. Предоставлена автору Я.В. Леонтьевым].
16. Государственный архив Омской области (ГАОО). – Ф. 950. – Оп. 1. – Д. 6.
17. Горев Б.И. Анархизм в России: (От Бакунина до Махно). – М., 1930.
18. Сибирский анархист (Красноярск). – 1918. – 8 декабря.
19. Шуклецов В.Т. Сибиряки в борьбе за власть Советов. – Новосибирск, 1981.
20. Сибирский революционный комитет (август 1919 – декабрь 1925 гг.): Сб. документов и материалов. – Новосибирск, 1959.
21. Партизанское и повстанческое движение в Причумышье. 1918–1922 гг.: Документы и материалы. – Барнаул, 1999.
22. Центр документации новейшей истории Томской области (ЦДНИТО). – Ф. 1. – Оп. 1. – Д. 55. – Т. I.; Т. II.
23. Шишкин В.И. Смерть Мамонтова: Случайность или заговор? // Алтай (Барнаул). – 1992. – № 2.
24. Кубанин М. Махновщина // Махновщина / С.А. Шумов, А.Р. Андреев. [Сб. материалов и документов]. – М., 2005.
25. Махновщина / С.А. Шумов, А.Р. Андреев. [Сб. материалов и документов]. – М., 2005.
26. Телицын В. Нестор Махно: Историческая хроника. – М.; Смоленск, 1998.
27. ЦДНИОО. – Ф. 1. – Оп. 3. – Д. 129.
28. ГАОО. – Ф. 1486. – Оп. 1. – Д. 11.
29. ГАОО. – Ф. 1486. – Оп. 1. – Д. 45.
30. Проскурякова Н. Л. Судьба командиров повстанческого отряда на севере Ишимского уезда // Государственная власть и российское (сибирское) крестьянство в годы революции и гражданской войны: Материалы Международной научной конференции. – Ишим, 2001.
31. Колесников А. Д. Щербакулю – 100 лет. Очерк истории. – Омск, 1993.
32. ЦДНИОО. – Ф. 17. – Оп. 1. – Д. 1450.
33. Голованов В. Нестор Махно. – М., 2008.
34. Загороднюк Н.И., Прибыльский Ю.П. Политические заключенные и ссыльные в Тобольске (1920-е – 1930-е гг.) // Политические партии, организации, движения в условиях кризисов, конфликтов и трансформации общества: Опыт уходящего столетия. – Омск, 2000. – Ч. 2.

Штырбул А. А. Н. И. Махно, махновщина и Сибирь

Статья посвящена анализу политических отношений между Украиной и Сибирью в период Гражданской войны; контактам махновского движения с Сибирью в 1919 – начале 1920-х годов и участием сибиряков в движении Н.И.Махно.

Ключевые слова: Н. И. Махно, махновщина, партизанско-повстанческое движение, Сибирь, сибирские анархисты, деникинщина, колчаковщина, украинские переселенцы в Сибири.

Shtyrbul A. A. N. I. Makhno, Makhnovshchina and Siberia

Article is devoted to the analysis of the political relations between Ukraine and Siberia in the period of Civil War; relations of Movement at the head with Makhno and Siberia in 1919 – beginning of 1920th and participation of Siberians in Makhnoven Movement.

Keywords: N. I. Makhno, movement at the head with Makhno, partisan-insurgent movement, Siberia, Siberian anarchists, movement at the head with Denikin, movement at the head with Kolchak, Ukrainian migrants in Siberia.

УДК 94:329.17(477)

О. М. Ситник

Д. ДОНЦОВ І ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

Протиставляючи духовні традиції України європейському духу матеріалізму та руйнівній більшовицькій ідеології, Д. Донцов пророко закликав відвернутися від інтернаціоналістичних доктрин і матеріалізму в напрямку до духу нашої давнини, до духу вольового націоналізму і традиціоналізму. Мета даного дослідження полягає в спробі аналізу спадщини вказаного мислителя в контексті розвою української національної ідеології.

Ключові слова: інтелектуальна спадщина Д. Донцова, національна ідеологія, соціалістична доктрина, провансальський світогляд, воля, традиціоналізм.

Стан сучасного розвитку національного державотворення нагально вимагає формування вираженої та дієвої національної державної ідеології, побудованої на кращих українських політико-правових традиціях і зразках. Упродовж тривалого часу, а особливо – останніх десяти – п'ятнадцяти років активно моделювалися найрізноманітніші варіанти національної ідеї та державної ідеології. Однак ці спроби залишалися відірваними від життя. Немовби за аналогією з демократичними гаслами СРСР, котрі проповідували, як правило, прямо протилежне тому, що коїлося на практиці. При цьому, вирішення проблеми створення належної національної ідеології та втілення її в життя є чи не найважливішим завданням процесу державотворення, оскільки ідеологія являє собою національну доктрину та світогляд, систему ідей та духовних цінностей, тобто те, без чого нація приречена перетворитися на сукупність етнічних груп чи народонаселення, позбавлене патріотизму та національного самоусвідомлення. Зазначене й визначає актуальність даної роботи.

Формування концепції національної ідеології потребує врахування та належного використання існуючих в Україні духовних й інтелектуальних традицій. Серед останніх особливе місце посідає інтелектуальна спадщина видатного українського мислителя Д. Донцова. Відповідно, мета даного дослідження полягає в спробі аналізу спадщини вказаного мислителя в контексті розвою української національної ідеології.

Серед авторів, які досліджували творчість Д. Донцова крізь призму ідеології, слід назвати: М. Сосновського, Я. Дашкевича, В. Лісового, М. Чугуєнка, О. Гриніва, Є. Алетіяно та ін. Завдяки цим та іншим дослідникам достатньо ґрунтовно проаналізовано як спадщину Д. Донцова в цілому, так і його ідеологію зокрема. Проте нагальним залишається завдання переосмислення поглядів мислителя в контексті політичного розвитку України в сучасний період, зокрема – з огляду на необхідність творення концепції національної ідеології.

Загальновідомо, що брак власної національної ідеології та політичної думки приводили до того, що частина української найсвідомішої провідної верстви (яких на початку ХХ століття називали “щирими українцями”) долю України ставили у повну залежність від поступового розвитку т. зв. російської демократії. Такому підходу й, зокрема, москвофільству Д. Донцов протиставляв українську самостійницьку політику, тобто політичний ідеал суверенної української нації, її духовності й культури. Його передбачення, що москвофільство і малоросійство приведе нашу націю до катастрофи, здійснилося в 1917–1921 роках під час національно-визвольних змагань. “Не маючи виробленої програми, – писав Д. Донцов у праці “Підстави нашої політики”, – на зовні українство не могло вийти, як певна означена величина, навіть таким незначним чинником у європейській політиці, якими були маленькі Сербія та Бельгія” [1, с.272]. Донцов критикував діячів Центральної Ради, які прагнули робити революцію без порушення порядку і, зрештою, перетворили Україну на “дім божевільних” [2, с.207]. Він також засудив соціалістичну доктрину – ідеологію Центральної Ради: відзначив її природжений анаціоналізм і, відповідно, непридатність до потреб Української національної революції [3, с.230]. Донцов був переконаний, що політичні лідери періоду Української революції не сформулювали чіткі цілі національно-визвольного руху, не використали власницький інстинкт українського селянства, не протиставили ідеї російського месіанства власну ідею, були нейтральними у справах релігії та церкви [4, с.63-66]. Згідно з переконаннями Д. Донцова, вожді української нації виявили-